

УДК 81'255.4=161.2=111

DOI <https://doi.org/10.32447/2663-340X-2018-4-148-152>

ПЕРЕКЛАД ЛЕКСЕМ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЕМОЦІЙ КРІЗЬ ПРИЗМУ ПРОТОТИПНОГО АНАЛІЗУ

Шмігер Тарас Володимирович

кандидат філологічних наук, доцент, докторант

Львівського національного університету імені Івана Франка

вул. Університетська 1, Львів, Україна

У статті розглянуто терміни на позначення емоцій крізь призму міжмовного та внутрішньомовного перекладу. Апробовано застосування зворотного перекладу як засіб пошуку еквівалентів. Зворотний переклад має чималу історію вивчення, і дослідники визначили на велику кількість його вад. Однією з них є те, що перекладні словники є недостатнім джерелом інформації, адже вони пропонують чимало відповідників для одного слова, вжиток яких не зрозумілий з контекстуального та символічно-ситуаційного поглядів. Утім, результат такої інтерпретації може бути потрібним. Насамперед, відповідність між українськими та англійськими лексемами є досить поверхнева. Логічність міжмовної схожості полягає в ідентичному когнітивному досвіді мовців, де наша зовнішня поведінка взаємодіє з нашими внутрішніми почуттями. Водночас, самі лексеми можуть бути нееквівалентними у мовній парі, проте у зіставлюваних текстах – так. Зрештою, синонімічні групи не систематизовані і не розтлумачені. Словники не пропонують жодного підходу, який базувався б на корпусних даних і міг встановити устійнене вживання еквівалентів. Всі ці спостереження схиляють нас до різних схем аналізу для термінів на позначення емоцій з розбіжних кутів.

Застосовано прототипний аналіз, який доповнює лексикографічну інтерпретацію номенів емоцій, залучаючи психічний досвід читача. Прототипні сценарії, які А. Вежбицька застосувала для аналізу термінів-емоцій, подібні за своєю цінністю до аналізу опозицій у перекладознавстві. Однак, причину, чому слова є справді важливі, не можна описати ані чітко, ані повністю. Перекладач може базувати свої судження на такому підході, оскільки воно вказує на спрямованість його стратегій і на загальне тло культурної ситуації. Оскільки словники не подають конкретних ознак психологічних станів, то читачеві доводиться інтегрувати запропоновану інформацію у свій психологічний стан. Така операція потрібна навіть при читанні словникового гасла: читач повинен модифікувати свої психологічні реакції у певних умовах. Тож, аналітик має справу з нашим суб'єктивним досвідом, а отже, кожне тлумачення буде об'єктивно сумнівним унаслідок невизначеності психологічних критеріїв. Аналітику доводиться дотримувати позиції, що реакція людини на психологічний подразник є ідентичною для всієї спільноти.

Ключові слова: перекладознавчий аналіз, терміни на позначення емоцій, зворотний переклад, прототипний аналіз, давньоукраїнська мова.

Постановка проблеми в загальному вигляді та обґрунтування її актуальності.

Дослідження емоцій містять публікації, головню присвячені емоційним аспектам спілкування, прагматики та семасіології. Тоді як емоційний компонент лексичного значення обговорювали чимало, найменуванню емоцій надавали значно менше уваги. Причина такого стану полягає у широкому трактуванні емоційної лексики, яке за своєю природою є потрібним: «Людські емоції вербалізуються за допомогою мови трьома способами – емоції можна назвати, описати або виразити іншими засобами мови» [13, 56]. Третій спосіб є суто стилістичний і охоплює величезну кількість експресивних мовних засобів; він також підсилюється невербальними засобами, як-от «просодія, озвучення або жести (міміка, пантоміма), які зазвичай супроводжують вербалізовані емоції» [13, 56]. Широке трак-

тування емоційного компоненту змістило центр уваги з найменування емоцій на асоціативні компоненти значення. Саме тому варто розглянути як можна аналізувати терміни на позначення емоцій. Такий аналіз доповнить сучасні студії емоцій новий аспектом – вивченням називання психічних станів та встановленням їхніх відповідників у міжмовному спілкуванні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Номіналістичний підхід до вивчення емоцій посідає значне місце у таких науках, як філософія, психологія та антропологія, проте у перекладознавстві йому приділяють небагато уваги. Найбільше розглянуто можливості тлумачити терміни як відображення нашої психічної дійсності у контрастивному аспекті (праці Л. А. Антипенко, О. Л. Бессонової, О. В. Трофімової), і лише подекуди звернено увагу на особливості їхньої інтерпретації у тексті (А. А. Білас й О. В. Стрельницька). Основний принцип розуміння емоцій як мовно виражених знаків полягає у наступному: «емоції є одним зі способів

відображення дійсності, ... будучи складним результатом духовної та когнітивної діяльності людини» [4, 3]. З погляду часовіддалених текстів, таке спілкування ускладнюється дедалі більше: «Емоційність – часова категорія, отже змінна. Це потрібно брати до уваги, коли перевидаються художні тексти» [8, 76]. Тому переклад термінів-емоцій актуальний для теорії перекладу часовіддалених текстів.

Н. Н. Орлова вважає, що мовленнєва реалізація емоцій («емоційних актів») охоплює такі обов'язкові компоненти: 1) назва емоції; 2) стосунок до суб'єкта емоції; 3) причина емоції; 4) об'єкт емоції; 5) інтонаційна модель, яка виражає емоцію [4, 6]. В аналізі тексту психічні параметри емоційних станів зазвичай інтерпретують із лексикографічного погляду, що накладається на особистий досвід дослідника. Їх не можна розглядати інакше; отож, психічна реконструкція передуює психічній інтерпретації. Психічна реконструкція ніколи не є цілком об'єктивна, оскільки немає жодних прямо очевидних засобів, за допомогою яких можна дослідити середньовічні психічні стани. Тому перекладач пропонує знову ж таки лише суб'єктивну інтерпретацію, що керується лінгвістичними доказами, особистим досвідом і літературним вподобанням, хоча онтологічна сутність цієї інтерпретації є певною мірою сумнівна.

Формулювання мети і завдань статті. Як правило, розрізняють дві групи емоцій: універсальні та характерні лише для певних культур. Проте, загалом вважається, що будь-які емоції мови оригіналу можна перекласти засобами мови перекладу [15, 8]. Проаналізуємо цю думку на матеріалі термінів на позначення емоцій у творі «Слово нѣкокого отьца къ сыноу свокмоу, словеса дѣшепользна» з «Зборника Святослава» 1076 р. [3, 158–197] – та його двох українськомовних перекладів (І. Я. Франка [7, 911–922] і В. В. Яременка [2, 1, 373–385])

й одного англійськомовного (В. Р. Федерата [10, 5–12]). Завдання статті полягають у тому, щоб з'ясувати можливість застосування зворотного перекладу як засобу перевірки еквівалентності в аналітичних студіях та апробувати методу прототипних сценаріїв для оцінки ступеню відповідності між оригіналом і перекладами.

Виклад основного матеріалу дослідження. О. Д. Тарасова завзято підтримувала зворотній переклад як один із засобів пошуку відповідників між термінами на позначення емоцій у міжкультурному спілкуванні [6, 12–15]. На її думку, у науково-технічному перекладі, аналізі помилок та комп'ютерному перекладі цей підхід продемонструє найплідніші та найвартісніші результати такого дослідження, а також він зробить внесок у дослідження семантичних особливостей, спричинених етнопсихологією нації [6, 13]. Дивно, що дослідниця посилається на новизну цього методу (називаючи його «методом реверсивності»), хоча зворотній переклад має чималу історію вивчення, а також вказано на велику кількість його вад. Однією з них є те, що перекладні словники є недостатнім джерелом інформації, адже «вони пропонують чимало відповідників для одного слова, і не завжди легко визначити, який варто використати у тому чи іншому випадку» [11, 25–26]. Ще одне спірне питання полягає ось у чому: як можна проводити цей аналіз, якщо не існує двосторонніх перекладних словників давньоукраїнської мови (новоукраїнський-давньоукраїнський / середньоукраїнський словник)? Старогрецькі та латинські коментарі, які часто вживаються у професійній літературі, зазвичай, не беруться до уваги.

Експериментальне порівняння двох сучасних мов – української та англійської – базується на двомовних словниках, опублікованих у англійськомовному світі та в Україні [14; 1]. Порівняння гасел творить таку матрицю для аналітичних дій:

	Український переклад	Англо-український словник	Українсько-англійський словник	Англійський переклад
1.	утіха (оутѣха)	заспокоєння, спокій; утіха, підтримка	pleasure, delight, joy; consolation, diversion, pastime, amusement; luxury	comfort
2.	веселість (веселиє)	веселощі, розваги, пожвавлення; веселість, радість	gaiety, gladness, hilarity, cheerfulness, good humour; cheer, joy	merriment
3.	—”” —	щастя; щасливість, задоволеність, *веселість	—”” —	happiness
4.	—”” —	бадьорість, веселість, безжурність	—”” —	cheerfulness
5.	радість (радость)	радість, веселість, утіха, задоволення	gladness, delight, pleasure, joyfulness, exultation	joy
6.	страх (страхъ)	страх, острах, боязнь; побоювання; побожний страх, трепет	fear, fright, dread, horror, terror; anxiety	fear

Закінчення таблиці

	Український переклад	Англо-український словник	Українсько-англійський словник	Англійський переклад
7.	зітхання (в'яздыханнє)	подих, зітхання; горе, сум	sighing	sighing
8.	сум (печаль)	*нарікання, *бідкання; *жадання, *сум, *туга	sadness, grief, sorrow, affliction, melancholy	pine
9.	турбота (печаль)	похмурість, сердитість; зло- вісність	trouble, care, restlessness, worry, anxiety; grief, sorrow;	sullenness
10.	нарікання (с'їтованнє)	жаль, розкаяння	complaint, grievance; lamentation	regret
11.	засумованість (с'їтованнє)	сум, смуток, журба	*sadness, *mournfulness, melancholy	sadness
12.	скорбота, скорба (ск'їрбь)	горе, сум, смуток, журба, печаль	grief, sorrow, distress, mourning, heartache	grief
13.	плач	плач, ридання	weeping, tears, crying, wailing, lamenting	weep

Результати аналізу справді – суперечливі та двозначні. Вибір потрібного слова більше скидається на лотерею, аніж на контекстуально зумовлений вибір. Воно лише привертає увагу до деяких семантичних зв'язків та відношень. Тож, результат такої інтерпретації може бути потрібним.

По-перше, відповідність між українськими та англійськими лексемами є лексикографічно визначеною у таких лексичних парах як «зітхання – sighing», «страх – fear» і «плач – weep». Утім, така відповідність – досить поверхнева. Логічність міжмовної схожості полягає в ідентичному когнітивному досвіді мовців, де наша зовнішня поведінка взаємодіє з нашими внутрішніми почуттями. Ось чому «зітхання – sighing» і «плач – weep» вважаються термінами на позначення емоцій у певному контексті. Окрім того, ми можемо зіткнутися з такою проблемою, коли емоційний стан в одній мові є процесом в іншій. В такому разі спільного підґрунтя для відповідності немає.

По-друге, порушена взаємовідповідність у таких парах як «утіха – comfort» і «засумованість – sadness» не вказує на слабкі місця у лексикографічній практиці та не пояснює перекладацький вибір. Самі собою ці лексеми не є еквівалентними у нашій мовній парі, проте у текстах, які ми розглядаємо, – так.

По-третє, синонімічні групи не систематизовані і не розтлумачені. Словники не пропонують жодного підходу, який базувався б на корпусних даних і міг встановити устійнене вживання еквівалентів. Отож, групи поданих контекстуальних еквівалентів «*оут'їха – веселнє – радост'ї*», «утіха – веселість – радість» and «comfort – merriment – happiness – cheerfulness – joy» не утворюють паралелей, а є радше неупорядкованими

відповідниками. Так само і зворотній переклад не може підтвердити взаємозв'язки між синонімами та їхніми еквівалентами у таких групах: «печаль – ск'їрбь», «скорбота – жаль – туга – горювання – стурбованість – сум – смуток» і «pine – sullenness – grief». Кількість пов'язаних термінів на позначення емоцій показує розмірність цього семантичного поля.

Всі ці спостереження схиляють нас до різних схем аналізу для термінів на позначення емоцій з відмінних кутів, зокрема застосовуючи прототипні сценарії. Академічний «Словник української мови» використовує перехресне посилання між лексемами «утіха» і «радість», не розрізняючи цих двох понять [5, 10, 513; 5, 8, 436]. Основна різниця може полягати в природі цих двох емоцій: «радість» – це стан без будь-яких причинових чи часових зав'язків, а «утіха» – це той же стан, але викликаний агентом, об'єктом чи подією.

«Оксфордський словник англійської мови» подає скупі визначення до середньовічних смислів лексеми «comfort» і ширші пояснення для її сучасніших смислів [9, 1 476]. Спостерігаємо цікаву семантичну зміну від гіпотетично спрощеного стану задоволення до психічного стану, що охоплює і насолоду, і психічне полегшення, і втішання як причиново-наслідкові дії.

Прототипні сценарії, які А. Вежбицька застосувала для аналізу термінів на позначення емоцій [15, 12–17], подібні за своєю цінністю до аналізу опозицій у перекладознавстві: аналіз виявляє основні риси обох лексем, порівнюючи їх, а ці риси повинні бути рівнозначними в обох оригінальних контекстах. Однак причину, чому слова є справді важливі, не можна описати ані чітко, ані повністю. Перекладач може базувати свої судження на такому підході, оскільки він вказує на спрямованість його стратегій і на загальне

тло культурної ситуації. Проте критик перекладу потребує більше критеріїв, що забезпечують статистичну об'єктивність його аналітичних операцій. Ще однією проблемою для аналітика, неознаного з теорією прототипів, є візуальна та досвідна двозначність тлумачення.

Емоції описуються через замкнуті кола перехресних посилянь, так що кожному мовцю доводиться застосовувати свій психічний досвід. Отже, можливі прототипні сценарії для лексем «утіха» і «comfort» можна представити таким чином (взірці сценаріїв взято з [12, 86–106]):

X відчуває «втіху» =

Інколи людина думає щось таке:

Щось добре зі мною сталося

Я задоволений

Я зараз спокійний

Я хотів чогось такого

*Я не хочу робити зараз нічого іншого
через це людина відчуває щось добре
X відчувається так*

X відчуває «comfort» =

Інколи людина думає щось таке:

Щось добре зі мною трапилось

Мені приємно

Я зараз заспокоєний

Я хотів чогось такого

*Я не хочу робити зараз нічого іншого
Через це людина відчуває щось добре
X відчувається так*

Відповідність між гіпотетичними прототипними сценаріями і лексикографічними гаслами не є гармонійними на усіх рівнях: сценарії відображають більше особисті переживання, а гасла подають інформацію про всі зв'язки між суб'єктом, об'єктом та подією.

Це означає, що тлумачення у текстах мотивує передусім за все досвід. Словники не пода-

ють конкретних ознак психічних станів. Тому, читачеві доводиться інтегрувати запропоновану інформацію у свій психічний стан. Така операція потрібна навіть при читанні словникового гасла: читач повинен модифікувати свої психічні реакції у певних умовах. Тож, ми маємо справу з нашим суб'єктивним досвідом, а, отже, кожне тлумачення буде об'єктивно сумнівним, оскільки ми не оперуємо визначеними психічними критеріями. Ми умовно віримо, що реакція людини на психічний подразник є ідентичною для всієї спільноти.

Ось тому події та речі можуть принести психічний спокій, однак глибину цих емоцій не можна довести лінгвістично, тому з погляду аналітичного розгляду, еквівалентність буде непевна, а з погляду внутрішньої сутності – належна.

Висновки. Основна складність у вивченні термінів на позначення емоцій полягає у їхньому недостатньому лексикографічному висвітленні. Гасла побудовано на перехресній відповідності сусідніх емоцій, через що користувач словника застосовує свій психічний досвід, релевантність якого важко довести. Завдяки тонкій природі емоцій укладачі словників не намагалися вищленувати мінімальні семантичні складники, щоб показати збалансовану систему зв'язків між емоціями.

З цієї причини вивчення емоцій базується на досвіді і на корпусі. Немає іншого шляху оцінки емоцій у текстах XI ст., окрім як аналізувати їхнє застосування в інших текстах/контекстах та покладатися на логіку наших психічних стимулів. Водночас, не можна вважати зворотний засіб перекладу як достовірний засіб семантичного аналізу, а практикувати його як підготовчий етап для розгляду конкретного лексико-семантичного поля. Для мотивації висновків цей засіб не надається. Застосування прототипних сценаріїв вимагає підготовки в описі когнітивних станів, але загалом його вдається виявити провідний семантичний компонент лексеми, від якого залежить інформаційна структура всього фрагменту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Англо-український словник: у 2 т. Київ: Освіта, 1996.
2. Золоте слово: хрестоматія літератури України-Русі епохи середньовіччя IX-XV століть: у 2 кн. Київ: Аконті, 2002.
3. Изборник 1076 года. Москва: Наука, 1965. 1090 с.
4. Орлова Н. Н. Языковые средства выражения эмоций: синтаксический аспект (на материале современной английской прозы): дисс. ... канд. филол. наук. Южный федерал. ун-т. Ростов-на-Дону, 2009. 25 с.
5. Словник української мови: в 11 т. Київ: Наук. думка, 1970–1980.
6. Тарасова О. Д. Анализ лингвокультурологического поля «эмоции» в сопоставительном аспекте: дисс. ... канд. филол. наук. Москов. гос. обл. ун-т. Москва, 2009. 25 с.
7. Франко І. Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Т. 54. Київ: Наук. думка, 2010.
8. Шаховский В. И. Эмотивный компонент значения и методы его описания. Волгоград, 1983. 94 с.
9. The Compact Edition of the Oxford English Dictionary: in 2 vols. Oxford: OUP, 1971.
10. The Edificatory Prose of Kievan Rus'. Harvard: Harvard University Press, 1994. IVI, 202 p.
11. An Encyclopedia of Translation: Chinese-English, English-Chinese. Hong Kong: The Chinese University Press, 2001. XXVII, 1150 p.
12. Goddard C. Semantic analysis: a practical introduction. Oxford: OUP, 1998. XV, 411 p.
13. Shakhovskiy V. I. English stylistics. Moscow: ЛКИ, 2008. 232 с.

14. Ukrainian-English Dictionary. 2nd ed. Toronto: University of Toronto Press, 1981. 1163 p.
15. Wierzbicka A. Emotions Across Languages and Cultures: Diversity and Universals. Cambridge: CUP. 1999. XI, 349 p.

REFERENCES

1. Anhlo-ukrayinskyi slovnyk [An English-Ukrainian Dictionary]: u 2 t. (1996). Kyiv: Osvita. [in English and Ukrainian].
2. Zolote slovo: khrestomatiya literatury Ukrayiny-Rusi epokhy seredniovichchia 11-15 stolit [Golden word: an anthology of the Ukrainian medieval literature, 11th-15th centuries]: u 2 kn. (2002). Kyiv: Akonit. [in Ukrainian].
3. Izbornyk 1076 goda [The 1076 Synaxarion]. (1965) Moskva: Nauka. [in Old Ukrainian].
4. Orlova, N. N. (2009) Yazykovye sredstva vyrazheniya emotsy: syntaksichesky aspekt [Lingual means of expressing emotions: syntactical aspect]: diss. ... kand. filol nauk / Yuzhny federal. un-t. Rostov-na-Donu [in Russian].
5. Slovnyk ukrayinskoyi movy [A Dictionary of the Ukrainian Language]: v 11 t. (1970–1980) Kyiv: Nauk. dumka. [in Ukrainian].
6. Tarasova, O. D. (2009) Analiz lingvokulturologicheskogo polia «emotsyi» v sopostavytelnom aspekte [An analysis of the linguocultural field 'emotions' in the contrastive approach]: diss. ... kand. filol nauk / Moskov. gos. obl. un-t. Moskva [in Russian].
7. Franko, I. (2010) Dodatkovy tomy do Zibrannya tvoriv u pyatdesyaty tomakh [Additional volumes to the Complete works in 50 vols]. T. 54. Kyiv: Nauk. dumka, [in Ukrainian].
8. Shakhovsky, V. Y. (1983) Emotivny komponent znacheniya i metody ego opisaniya [An emotive component of meaning and the methods of its description]. Volgograd [in Russian].
9. The Compact Edition of the Oxford English Dictionary: in 2 vols. (1971) Oxford: OUP.
10. The Edificatory Prose of Kievan Rus'. (1994) Harvard: Harvard University Press.
11. An Encyclopedia of Translation: Chinese-English, English-Chinese. (2001) Hong Kong: The Chinese University Press.
12. Goddard, C. (1998) Semantic analysis: a practical introduction. Oxford: OUP.
13. Shakhovsky, V. I. (2008) English stylistics. Moscow: ЛКИ.
14. Ukrainian-English Dictionary. (1981) 2nd ed. Toronto: University of Toronto Press.
15. Wierzbicka, A. (1999) Emotions Across Languages and Cultures: Diversity and Universals. Cambridge: CUP.

EMOTION TERMS AS A TRANSLATION OBJECT VIA THE PRISM OF PROTOTYPE ANALYSIS

Shmiher Taras Volodymyrovych

Candidate of Linguistics, Docent, Post-Doc

Ivan Franko National University of Lviv

Universytetska Str, 1, Lviv, Ukraine

The author discusses emotion terms through the prism of interlingual and intralingual translation. The use of back translation as a means of finding equivalents has been tested. Prototype analysis has been applied, and it expands the lexicographic interpretation of emotion names by involving the reader's psychological experience.

The results of back translation look dubious and disputable. It can just bring some attention to some semantic connections and relations. The interpretative outcome of this matrix can be triple. First, the correspondence between Ukrainian and English lexemes is lexicographically undisputable. Nevertheless, this correspondence is rather superficial. Second, the broken circle of correspondence does not elucidate the weak points of lexicographical practices nor motivates the translator's choice. Third, the synonymic clusters are not systematized and explicated. The dictionaries do not offer any corpus-based approach to motivate the stable usage of equivalents.

The prototypical scenarios resemble the value of oppositional analysis for Translation Studies: the analysis reveals the basic feature of both lexemes by comparing them, and this feature should be equivalent in both original contexts. However, the reason why words do matter cannot be described clearly, nor completely. The translation practitioner can ground his/her judgements on this approach as it shows the directionality of his/her strategies and the common background of cultural climate, but the translation analyst requires more criteria in order to sustain the objectivity of analytical operations. The main difficulty in the study of emotion terms is the scarcity of their lexicographic presentation. The entries are based on cross-referencing neighbouring emotions that make the dictionary user apply his/her psychological experience whose relevancy cannot be proven. Due to the subtle nature of emotions, the compilers of dictionaries did not try to extract minimal semantic components to construct a balanced system of relations among emotions.

Key words: translation quality assessment, emotion terms, back translation, prototype analysis, Old Ukrainian.